

библиографске грађе иначе је учињена по устаљеним стандардима.

Библиографски подаци, више него описни текст, суеришу утисак да су у питању заиста личности које не бисмо смјели заборавити. И међу њима има великих разлика. Има их чија библиографија износи преко 1.000 јединица, а има их којих не досеже ни десетак. Све то говори да је требало добро припремити критеријуме при избору одабраних личности и потпуније портретисати оне о којима се пише. Овако се оставља читаоцу да се сналази у мноштву података који су му понуђени и који чине основну вриједност ове књиге.

Како један дио одабраних личности чине такозвани извањци — добро би било да је аутор припремио и опширнији уводни текст у коме би објаснио вријеме у коме су они живјели, истакао друштвену потребу за њима са становишта њихове стручности и најзад дао оцену њиховог рада у склопу општег развоја црногорског друштва. Неспорно је да је Црна Гора имала потребе за њима, да се због те своје потребе широм отворила према пријатељима и да их је безрезервно примала. С извањцима су долазили у Црну Гору и она прогресивна струјања савременог свијета која су јој омогућавала да готово увијек „ухвати“ корак са

модерним свијетом. Исто тако је неспорно да су и извањци нашли *raison d'être* свога боравка и рада у Црној Гори. Подсјетимо се, на примјер, да се познати чешки сликар Чермак афирмисао управо на мотивима из Црне Горе и њених ослободилачких ратова који су на њу скренули пажњу шире свјетске јавности.

Када су у питању личности које су поникле на тлу Црне Горе, аутор се морао одређити за ваљаније критеријуме који би отклонили сваки субјективизам. Овако је на себе наукао можда и безразложну сумњу да се при избору више руководио личним афинитетима. У сваком случају, књига ПОРТРЕТИ упозорава да се о неким наведеним личностима могу и треба да припреме озбиљнији радови.

С обзиром на ограниченост коришћења оваквих публикација, требало ју је скромније опремити. Поготово што су управо због комерцијалних разлога — како аутор каже — изостали регистри, који би (аутор то опажа) „увећали њихову информативну вриједност и олакшали њихову употребљивост“. Уколико дође до друге књиге портрета, коју аутор најављује, о овим пропустима би ваљало више водити рачуна.

др Зоран Лакић

ДР РАДОМАН ЈОВАНОВИЋ: ЦРНА ГОРА И ВЕЛИКЕ СИЛЕ (1856—1860) ИСТОРИЈСКИ ИНСТИТУТ СР ЦРНЕ ГОРЕ, ТИТОГРАД 1983.

Радоман Јовановић је восни познавалац историје Црне Горе, нарочито од средине XIX вијека до почетка XX. Из свих његових радова, а научним радом, 25 година, бави се непрекидно види се да се одређили за изучавање спољнополитичке активности Црне Горе. Скоро сви његови радови су базирани на дипломатској архивској грађи,

Јовановић је изабрао веома интересантну тему, период који за

Црну Гору и њен развој чини историјску прекретницу. То је период од Париског конгреса до смрти књаза Данила, у коме је Црна Гора привукла пажњу европских сила. Развитак Црне Горе за вријеме Петра I и Петра II достигао је тај степен да се књаз Данило није заваљачио. Тако је у Црној Гори заведена чисто свјетовна власт и држава се почела изграђивати на модерним основама. Књаз Данило од почетка своје владавине кори-

сти спољни фактор, жели да осамостали Црну Гору, да подигне њен углед и да од ње створи независну државу. Борба великих сила за Балкан послје кримског рата утицала је на национално ослободилачки покрет балканских народа и поставила га као крупан међународни проблем.

Читајући књигу, стиче се утисак да је аутор уложио огроман труд проучавајући обимну документацију. О томе говори и велики број фуснота. Користио је необјављену грађу Државног музеја — Цетиње, Историјског института СР Црне Горе — Титоград, Архива Српске академије наука и уметности, Архива Историјског института у Београду, Хисторијског архива у Задру. Осим тога, користио је веома драгоцену грађу из страних архива која такође није објављена (Архив Министарства спољних послова СССР, архиви у Паризу и Бечу — извјештаји амбасада и конзулата из Цариграда и Скадра). Такође је обимно коришћена и објављена грађа. Приложена литература говори да је коришћена тако рећи сва мемоарска грађа, као и путописи, посебна издања, чланци и расправе који су у нас објављени, као и домаће и стране новине које су писале о овим догађајима. Аутор је свестрано изучио ову интересантну проблематику. Иако одаје признање досадашњим изучавањима овог периода, његова је књига велики корак испред досадашњих резултата. Према томе, наша историографија је добила заиста књигу која је о овом периоду недостајала.

Поред увода, списка извора и литературе, регистара личних и географских имена, књига има пет глава.

У уводном дијелу Јовановић веома аргументовано истиче проблем организовања и учвршћивања власти, као и међународног признања младе Књажевине. Ту се види утицај великих сила на ослободилачке покрете балканских народа. Француска све више постаје значајан фактор у односима на Балкану. Аутор на основу опширне документације приказује све веће интересовање ове велике

силе за Балкан, а нарочито за Црну Гору. Тако су створени услови за даље, конкретније разматрање односа великих сила према црногорском питању.

У свим главама Јовановић детаљно излаже борбу Црне Горе за независан положај, затим спољнополитичку оријентацију европских сила у односу на Црну Гору. Свака од великих сила односила се према Црној Гори зависно од својих интереса. Ту се јасно види конфронтација Русије и Француске, с једне, и Турске, Аустрије и Енглеске, с друге стране (око Црне Горе и читавог Балкана). Познато је да Црна Гора до тада није имала своје границе, јер је нико осим Русије није признавао за државу. Од Париског мира 1856. године долази до преоријентације црногорске спољне политике, тј. до удаљавања од Русије и до покушаја тражења помоћи и заштите од Француске. Овај проблем Јовановић је веома темељито обрадио. Књаз Данило је дошао до закључка да се илузорно борити за потпуно међународно признање црногорске независности, па је његова борба на овом плану добила облик борбе за разграничење, за утврђивање граница са Турском. Јовановић чак понегдје чак и опширно приказује рад техничке комисије — комесара великих сила. Због честих пограничних сукоба, Црна Гора је хтјела да се на силу разграничи са Турском. То је довело до познате битке на Граховцу 1858. године. Јовановић веома успешно доказује да је ова битка била резултат сукоба двије супротне тежње: с једне стране тежње Црне Горе да се разграничи са Турском и оствари потпуну независност од Турске и, с друге стране тежње Турске да Црној Гори оспори право за самосталан државни развитак. Могао је аутор посветити више пажње приказу граховске битке и њеном одјеку како на Балкану тако и у Европи.

Аутор црногорско питање не посматра одвојено од компликованих односа међу великим силама, њихове борбе око престижа на Балкану. Црна Гора је у склопу свих ових односа постала значајан фактор у рјешавању источног

питања. Књаз Данило је осјетио да се питање Црне Горе не може рјешавати одвојено од херцеговачког и других устаничких покрета на Балкану. Зато је Црна Гора подстицала и цнаисијатлмхш баш у овом периоду енергично подстицала и помагала устаничке покрете, настојећи да се још више наметне европској дипломатији и тако актуелизира међународно разрјешавање црногорског питања. У склопу ослободилачког покрета на Балкану, аутор (додуше доста површно) помиње српско-црногорске контакте у циљу заједничке акције и борбе. Кроз читав рад, Јованових стално повезује и упоредо обрађује црногорско и херцеговачко питање. Можда је могао избјећи нека детаљисања о збивањима у Херцеговини. Темељито је обрадио став Аустрије и њено интересовање за Црну Гору, која се уклапала у њене планове. Ово интересовање је појачано и њеном зебњом послје заједничке акције Русије и Француске око разграничења између Црне Горе и

Турске и постављања црногорског питања као значајног момента у односима међу великим силама. Сасвим је природно што је Аустрија, с обзиром на своје планове, упорно подржавала Турску у њеном доказивању протектората над Црном Гором, тј. као њену унутрашњу ствар.

Књига је методолошки добро замишљена, са извршним стилем и језиком. Али, уз све похвале које заслужује, могу јој се дати и одређене примједбе. Један дио текста овог рада требало је да отпадне, нарочито детаљисање о разграничењу, пошто је аутор о томе већ објавио рад. Тиме би књига добила још више у квалитету. Чуди нас да аутор није дао предговор и закључак.

Сматрамо да књига Радомана Јовановића даје значајан допринос расвјетљавању црногорске историје XIX вијека, нарочито кад се ради о борби за међународно признање независности Црне Горе.

др Томислав Жугић

ДР ДРАГО БОРОВЧАНИН, КПЈ И РАЗВОЈ НАРОДНЕ ВЛАСТИ У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ 1941—1945, САРАЈЕВО 1982, СТР. 353

Др Драго Боровчанин је један од ријетких историчара Босне и Херцеговине који је свој дугогодишњи научноистраживачки рад усредредио на проучавање сложених питања рађања, развоја и рада народне власти у Босни и Херцеговини у периоду 1941—1945. године. Његова студија о изградњи босанскохерцеговачке државности 1941—1945. године, за коју је добио врло високо и научно признање (Награду 4. јул, пионирски је рад не само у историографији НОР-а Босне и Херцеговине већ и много шире од тога. При томе имамо у виду чињеницу да су на тлу Босне и Херцеговине одржана историјска засједања АВНОЈ-а у Бихаћу 1942. и у Јајцу 1943. године, на којима су ударени темељи државности нове Ју-

гославије на социјалистичким основама. Досадашњи историографски радови о овој теми више су обрађивали њену правну и политичку компоненту — тежиште је било усмјерено на ослободилачку димензију првих органа револуционарне власти.

У својој најновијој студији — КПЈ и развој народне власти у Босни и Херцеговини 1941—1945 — др Боровчанин акценат ставља на улогу КПЈ у револуционарном преврату до којег је дошло у периоду НОР-а и револуције 1941—1945. године. Ова књига, у ствари, представља добар избор тематских расправа, научних саопштења и других већ објављених прилога, који су складно укомпоновани у једну цјелину. Иако је КПЈ била организатор и водећа снага НОР-а